

GOSPODARSKE RAZMERE NA KRANJSKEM V PIRČEVEM ČASU

Stane Granda

COBISS 1.03

Obdobje 1785–1880, ko je živel Franc Pirč, sodi med dramatičnejša v naši splošni in gospodarski zgodovini še posebej.¹ Ponavadi je naša pozornost usmerjena predvsem v neagrarno dejavnost, parne stroje in industrializacijo, spregledujemo pa agrar² oziroma se ga lotevamo predvsem z alarmantnih vidikov, kot sta zadolževanje, izseljevanje in počasnost modernizacije. Sredi 19. stoletja je bilo med Slovenci še dobrih 80 % kmetov, leta 1910 pa še dve tretjini.

V začetku so na eni strani obsežne jožefinske reforme, ki so krepko načele fevdalni sistem in v naših ljudeh vzbudile prepričanje, da se mu bliža skorajšnji konec, ob koncu spopad s kapitalizmom, ki je hotel našega kmeta uničiti, vendar ga je Krekova akcija v veliki meri rešila. V vmesnem času gospodarskih razmer ni mogoče ločeno obravnavati od političnega dogajanja. Na eni strani imamo avstrijsko-francoske vojne, celinsko zaporo, Ilirske province, demontažo fevdalne upravne ureditve, restavracijo avstrijske oblasti, revolucijo 1848 in odpravo fevdalizma, na drugi, demokratizacijo avstrijskega cesarstva in novo temeljno zakonodajo s področja gospodarstva, zlasti obrti, združništva... Glede na agrarno problematiko moramo izpostaviti zadnjo veliko lakoto v letih 1816/17, zmago krompirja³ in njegovo bolezen sredi štiridesetih let, franciscejski kataster in nov davčni sistem, zemljiško odvezo, propadanje domače obrti, na Gorenjskem še posebej fužinarstva in zmago denarnega gospodarstva na podeželju. Še tako skopa leksikografska obravnava zgoraj naštetih vprašanj bi nas v zvezi z zastavljenim vprašanjem odnesla predač in se Pirca skoraj ne bi dotaknili. Zato bomo vso problematiko obravnavali predvsem skozi Pirčevo dejavnost. Pri tem se bomo omejili na obdobji, preden je odšel v Ameriko, to je 1785–1835 in po povratku v domovino 1873–1880. Na splošno lahko rečemo, da je bila ob Pirčevem odhodu Kranjska ravno toliko še fevdalna, kot je bila ob njegovem povratku že kapitalistična.

¹ Jože Maček, Relucija tlake v slovenskih deželah v stoletju pred zemljiško odvezo. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, 1994.

² Doslej najboljše delo o slovenskem agraru je še vedno *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog*, I. zvezek, *Agrarno gospodarstvo*, Ljubljana 1970. V njem dobimo o obravnavanih vprašanjih temeljne informacije, navedena je tudi starejša literatura. Posebno opozarjamo tudi na geslo *Sadjarstvo* Vlada Valenčiča, str. 317–341.

³ Jože Stabej: *Kruh ubogih*. Kulturnozgodovinski in jezikovni začet zgodovine krompirja na Slovenskem. Ljubljana: SAZU, 1977.

Za uvod si najprej skušajmo odgovoriti na vprašanje o takratnem položaju slovenskega duhovnika v družbi.⁴ V slovenskih deželah in na Kranjskem še posebej v letih Pirčevega bivanja v domačih krajih ne moremo govoriti o kakšnih izjemnih verskih problemih. Vera ni bila ogrožena, Cerkev pa je doživljala velike spremembe. Jožef II. si jo je v okviru svoje zamisli državnega cerkvenstva hotel popolnoma podrediti in to mu je tudi v veliki meri uspelo. Pri tem se je lahko v veliki meri zanašal na pristaše – ne janzenizma –, ampak moralnega rigorizma, na kar že nekaj let stalno opozarja dr. France Martin Dolinar. Poglavitni problem ni bil vera ali nevera, ampak kakšna vera. Tožbe o praznoverju niso bile prazne in znamenitih Slomškovih težav zaradi »vitanjske smreke« ne gre zanemarjati. Kot reakcija na odnos cesarja Jožefa II. do božjepotništva doživljamo v 19. stoletju njegov nov razcvet, ki ga simbolizirajo Brezje in nekateri drugi novi romarski kraji.⁵

Kakorkoli bežimo od marksističnega pristopa do zgodovinopisja, si vendar ne znamo drugače postaviti temeljnega vprašanja s katerim se je soočil duhovnik, zlasti podeželski, tistega časa. Ljudi je bilo treba izobraziti, da bi bolje in lažje živeli ter predvsem bolje gospodarili. Pravzaprav med našo duhovščino opažamo pripadnike dveh smeri, ki želijo ljudi pripeljati do istega cilja. Eni bi predvsem izobraževali, drugi bi isto dosegali preko gospodarskega razvoja in napredka. Bistvena razlika je v poudarkih, ne vsebini. Tipična predstavnika teh dveh smeri sta Baraga in Pirc. Pri njunem primerjanju prihaja, bolj kot bi človek domneval, na dan njuno različno socialno poreklo. Baraga⁶ je bil sin uspešnega podeželskega poslovneža, ki se je družbeno povzpел predvsem na podlagi neagrarne dejavnosti, zaradi statusnih potreb kupil graščino in je veliko dal tudi na višjo izobrazbo otrok, Pirc je bil v bistvu kmečki človek. Baraga je za svojo misijonsko dejavnost potreboval predvsem denar in zato tudi trgoval, kar je še danes delna ovira pri njegovi beatifikaciji, Pirc je hotel Indijance na podlagi kmetijstva usposobiti za vsakdanje življenje.

Franc Pirc dejansko sodi z Josipom Vrtovcem in Janezom Zalokarjem med trojico najvidnejših slovenskih duhovnikov, ki so hoteli modernizirati slovensko kmetijstvo in ga usposobiti za nove razmere, ki jih je prinašal kapitalizem, ki je že trkal na duri.

Idejno izhodišče teh treh mož je nedvomno fiziokratizem, vendar ne povsem klasičen. Ne kot duhovniki in ne kot agrarni teoretiki niso konzervativci. Njih v osnovi ne preveva prepričanje, da je le kmetijstvo produktivno, ampak, da je to dejavnost, ki bo edina možna za preživetev velikega dela slovenskega prebivalstva. Ne zagovarja ozke specializacije, ampak tako naravnost, ki bo omogočila tudi prodajo kmetijskih pridelkov. Za prodajo pa ni pomembna le kvantiteta, ampak tudi kvaliteta. Vedo, da trga ni mogoče zapreti, omejevati, ampak se je potrebno spopasti s tujo konkurenco, ki bo ogrožala našega kmeta predvsem s ceno in količino.

⁴ Stane Granda, Slovenska duhovščina in tehnični ter gospodarski napredek. Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja. Ljubljana, 1989, str. 189–196.

⁵ Stane Granda, Die slovenischen Pilger zwischen Religion, Tourismus und Politik. str. 161–171.

⁶ Stane Granda, Ali bo naslednji slovenski svetnik graščakov sin? Baragov simpozij v Rimu. Celje 2000, str. 35–42.

Zm 283

Krajski Vertnar, C 604

ali

Poduzhenje, v' kratkim veliko fadnih drevaf
sarediti, jih s' zeplenjam poshlahtniti, in lepe
verte k' velikim pridu safaditi.

II. Del.

Od reje niskiga drevja ali pertlikovzov in po-
lodovzov, in kako perdelano fadje k' pridu
obrazhati, de veliko sadene.

Na svetlobo dafa zefarfka kraljeva drushba kmetifhtva
na Krajskim.

Spifal

FRANZ PIERZ,

Fajmafhter v' Podbresju, in tovarfh imenvane drushke
kmetifhtva.

V' LJUBLANI,

natisnil N. od Kleinmayr.

1884
K. K. Oesterreichische
Landesanstalt in Wien

Že leta Pirčevega rojstva so povezana s krizo, ki je zajela naše ljudi zaradi slabe letine. Prav zaradi njih se je začel vse bolj uveljavljati krompir, kruh ubogih, ki je dokončno zmago doživel po zadni veliki lakoti v naših krajih v letu 1816/17. Zaradi avstrijsko-francoskih vojn so naši ljudje nemalo pretrpeli. V mislih nimamo samo kontinentalne blokade, ampak tudi dokaj brezobzirno finančno izsesavanje naših ljudi, ki je mnogim ostalo v spominu kot sinonim za davke, ki so jih imenovali »fronke«. Če človek podrobneje študira to obdobje, težko razume pozitivni odnos našega zgodovinopisja do francoskega obdobja in še manj spomenik neznanemu francoskemu vojaku pred ljubljanskimi Križankami. Verjetno smo Slovenci eni redkih, če že ne edini, ki so postavili spomenik svojemu okupatorju. V času Ilirskih provinc je propadlo kar nekaj bogatašev, pojavili pa so se novi. Med temi so Slovencem najbolj znani kočevski Kozlerji in mengeški Stareti. Propadla ali trajno zašla je v gospodarske težave tudi vrsta graščakov, med katerimi velja omeniti na tem mestu zlasti Zoise.⁷ Na drugi strani pa vemo, da so s pridnostjo in zlasti iznajdljivostjo uspeli tudi nekateri kmetje, ki so začeli kupovati celo graščine.

Hrbtnico gospodarstva je v naših krajih predstavljalo kmetijstvo. Ker veliko naših kmetov zgolj od njega ni moglo živeti, je bila zelo pomembna tudi njegova dopolnilna dejavnost, ki se je izražala v prevozništvu, na Gorenjskem še posebno fužinarstvu in platnarstvu oziroma tkalstvu. Slednje je bilo vir gospodarskega vzpona našega prvega veleindustrijalca Feliksa Trpinca. Poglavitno skrb za gospodarski razvoj naših ljudi je kazala Kranjska kmetijska družba, katere nadvse pomemben sotrudnik je bil tudi Franc Pirc. V naši historiografiji še vedno ni pravilno ovrednotena. Problem je v tem, da so jo mnogi pripravljene videti le kot nekakšen kmečki sindikat, kar pa v nobenem primeru ni bila. Trditev, da so bili v njej predvsem graščaki, duhovniki in nekaj velikih kmetov je točna in to je bilo tudi v skladu z njenim namenom. Znamenito Kranjsko kmetijsko družbo razumemo le v primeru, če vidimo v njej nekakšno znanstveno-strokovno zvezo za pospeševanje kmetijstva. V taki družbi seveda ni prostora za nepismene male kmete. Ti niso subjekt njenega delovanja, ampak objekt. Kmetijska družba je imela namen pospeševati razvoj kmetijstva na podlagi študija, zlasti primerjalnih analiz z nekaterimi avstrijskimi deželami, na primer Spodnjo Avstrijo, Češko – pri slednji so se navdušili za sadno drevje – pa tudi pokrajinami v takratnih evropskih državah. Poleg teoretičnega dela je kmetijska družba izvajala tudi praktične poizkuse. Ti so potekali na njenem poizkusnem posestvu na Poljanah, ob robu takratne Ljubljane, ali pa pri članih, ki so nove kulture, nove načine obdelave, nove stroje, nove pasme živine... najprej poizkusili in jih šele nato predlagali. Običajno so o svojih rezultatih predhodno poročali na sejah družbe. Na njih so sodelovali tako strokovnjaki – teoretiki, ki jih je družba zaposlovala, kot tudi praktiki, med katere je sodil tudi Franc Pirc. Če so skupno ugotovili, da bi bila neka novost lahko uspešna, so jo sklenili propagirati. To so storili z zgledi na svojih poljih, duhovniki so zato »zlorabljali« tudi prižnice, pri državi so prosili, da je ta razpisala

⁷ Stane Granda, Viri akumulacije kapitala na Slovenskem v 19. stoletju. Prispevki za novejšo zgodovino, 24, 1994.

za kmete, ki so se bili pripravljene prijeti novotarij, denarne nagrade. Izjemno pomembno propagandno sredstvo so bile tudi publikacije. Med njimi je tudi Pirčev *Kranjski Vertnar*, ki je izšel 1830. leta. Za nas Slovence takšne knjige nimajo zgolj praktične gospodarske vrednosti, ampak so pomembne tudi za razvoj strokovne terminologije. Težišča in glavni uspehi prizadevanj kmetijske družbe so bili v prvem Pirčevem obdobju pri uvajanju krompirja, koruze, korenovk, oljnih rastlin, predivnic, oljne repice, sončnic, maka, buč, strnične ajde in novih žit, detelje itd. V ta kontekst sodi tudi sadno drevje. Rezultati delovanja kmetijske družbe vsekakor niso nikakršna revolucija na področju kmetijstva, saj je znano, da je kmet že zaradi narave svojega dela izjemno konzervativen, saj se lahko vsaka zaletavost hudo kaznuje, so pa nedvomno dolgoročno silno pomembni. Manj je kmetijska družba storila na socialnem področju. Tu je socialni izvor njenih najvidnejših članov, ne vseh, nedvomno prihajal do izraza. Čeprav so se zavedali, da se fevdalizmu čas izteka, čeprav so vedeli, da je tlačanovo delo tratenje časa (trije do štirje so naredili toliko kot najeti delavec), je bilo vendar socialnih novotarij tudi njih strah.

Gospodarskega delovanja Franca Pirca ni mogoče gledati izven okvira prizadevanj Kranjske kmetijske družbe. Njena skrb za sadno drevje je na eni strani tipično fiziokratska, torej iztisniti iz razpoložljivih površin čim več, na drugi pa ne smemo spregledati tudi socialne note. »Kdor ima veliko dobrega sadja, ima lepo zalogo, ki mu skorej ravno toliko, kakor žito zaleže. Če je njegovo posestvo blizu mesta, se lahko sadje v mesto proda in veliko lepih denarjev za-nj dobi. Če je pa daleč od mesta, se da za dom in za prodaj mnogo pripraviti, ali posušiti, ali za kisec, za vino, za žganje, za čežano i. t. d. porabiti⁸, je zapisal Janez Zalokar leta 1854.

Na podlagi podatkov, ki jih nudi franciscejski kataster, je razvidno, da so naši predniki skrbeli predvsem za njive in vinograde, ponekod so branali travnike, sicer pa so bili zlasti pašniki povsem zanemarjeni. Njihov donos je bil absolutno premajhen. Primanjkovalo je hlevskega gnoja, denarja za mineralna gnojila pa ni bilo. Verjetno je prav njihova tako skromna uporaba eden največjih pokazateljev skoraj nikakršnih finančnih potencialov slovenskega kmetijstva v preteklosti. Z novo zasajenim sadnim drevjem so hkrati hoteli doseči več ciljev. Na eni strani bi bolje izrabili razpoložljive površine, na drugi bi izboljšali prehrano, ki je bila dejansko pred dokončno zmago krompirja pogosto prepričala, kmetje bi lahko boljše vrste sadja tudi tržili, pomanjkanje denarja pa je bilo na našem podeželju kronično in nenazadnje niso spregledali niti energetskega vidika. Sliši se nenavadno, toda kmečki gozdovi so bili zaradi potreb kurjave in tudi paše v njih v dokaj slabem stanju. Še posebno je to veljalo za skupne in servitutne gozdove, kjer je bilo pogosto zaslediti trditev, da so v njem samo prekle. Za sadno drevje so kazali več posluha tam, kjer ni uspevala vinska trta. O vplivu žganjekuhe na razvoj sadjarstva v Pirčevem času, predvsem v prvem obdobju njegovega življenja na Kranjskem, doslej v literaturi še nisem zasledil podatkov. Franciscejski kataster jo praktično ne omenja. Zdi se, da to vprašanje v tem času še ni bilo aktualno.

Med letom 1835 in 1873, ko se je Pirc vrnil iz Amerike, so se v njegovi domovini

⁸ Janez Zalokar, *Umno kmetovanje in gospodarstvo*. Ljubljana, 1854, str. 219.

zgodile bolj prelomne stvari kot prej v nekaj stoletjih. Propadel je fevdalizem, cehi so bili odpravljeni. Konec je bilo Metternichovega in Bachovega absolutizma, nastopila je doba parlamentarizma in demokracije. Propadla je vrsta starih gospodarskih dejavnosti: plovba po Savi, fužinarstvo, furmanstvo, domače obrti so izumirale, industrijska revolucija je šla svojo zmagovito pot. Para je kraljevala ne le na železnici, ampak tudi v pomorstvu. Naši predniki so zaradi prepočasnega prilagajanja novim razmeram vse težje živeli. Denar je kraljeval v odnosih med ljudmi, zadolževanje je naraščalo. Če je bila Amerika za Pirca ob njegovem odhodu v Ameriko predvsem misijonska dežela, je poslej vse bolj postajala dežela obetavnega zaslužka in možnost trajne izselitve tudi za njegove rojake.

Veliko razveseljivejše je bilo kulturno-politično življenje. Slovenci so se 1848. leta v čitalniškem in taborskem gibanju predstavili avstrijski javnosti kot izoblikovan narod. Domnevamo, da so bili odnosi med Slovenci in Nemci napeti. Leta 1873 se je začelo eno najhujših obdobj, tako imenovani Auersperg-Lasserjev režim. Spremenjeni so bili odnosi med graščaki in kmeti, saj so se prvi že skoraj povsem odtujili svojim nekdanjim tlačanom. Anton Zois in grof Barbo sta bila med izjemami. Obstajali so slovenski časopisi, že tudi politični dnevnik. Obstajala je Mohorjeva družba, Slovenska matica, ljudje so se začeli politično diferencirati. Torej ne le na gospodarskem in socialnem področju, ampak praktično na vseh področjih življenja so bile neverjetne spremembe. Ko človek danes gleda na takratni čas z daljše časovne razdalje, ti skoraj zaigra srce, saj so bili slovenski dosežki v 43. letih res izjemni, čeprav Pircu, vsaj v tehničnem pogledu ne ravnopretirani. Kljub vsemu pa dvomimo, da se je bilo krepkemu starcu lahko živeti v staro domovino. Položaj duhovnika je bil bistveno drugačen. Ljudem je bil socialno bližji, saj ni bil več fevdalni gospod, pa tudi materialne razlike, če upoštevamo izobrazbo in poklic, niso bile tako v nebo vpjioče. Duhovnik je bil v finančnem pogledu veliko bolj odvisen od lastnega gospodarjenja, kot pa od splošnih družbenih razmer. Bil je bližje kmetu kot meščanu.

Leto Pirčevega povratka v domovino je bilo za Slovence v marsikaterem pogledu zelo nesrečno, če ne katastrofalno. Po sijajnem taborskem obdobju v letih 1868–1871 je prišlo do političnega razkola, kar je imelo za posledico tudi katastrofalen rezultat na volitvah. Na Dunaju je prišla na oblast vlada, ki je bila verjetno v vsej avstrijski zgodovini Slovcem najmanj naklonjena. Na gospodarskem področju je to leto borznega zloma. Številne naše ljudi so omamile obljube hitrega in lahkega zaslužka in so vložili denar v delnice. S propadom številnih podjetij, zlasti bank, so se te spremenile v malovreden papir. Na Slovenskem je takrat v bistvu že propadla tudi zavarovalnica oziroma Banka Slovenija, s čemer je šlo v nič ne samo veliko denarja, ampak je Slovence za dolgo obdobje minilo veselje do drznejše podjetnosti. Številni načrti o železniških novogradnjah so za več desetletij ali pa celo za vselej odšli v arhiv.

Življenje kmeta, ki se mu je posvečal Franc Pirc v svojem prvem kranjskem obdobju, ni bilo ob povratku nič lažje, kvečjemu težje. Sedaj je denar pomenil vse, zaslužiti pa ga je bilo zelo težko. Tega je bila na eni strani kriva tuja konkurenca, na drugi je gospodarska modernizacija našega ozemlja uničila dodatne vire zaslužkov, ki so bili za našega kmeta

življenjskega pomena. Tudi država, še bolj pa deželna ali lokalna samouprava, so potrebovale ogromno denarja. Po letu 1869 so namreč dejansko začeli izvajati zakon o obvezni osnovni šoli. Šolske novogradnje so morali posredno financirati prav naši predniki in to niso bili majhni denarji. Drage so bile tudi nabave novega železnega orodja. Kmetijska družba je bila še vedno aktivna. Kmetom je skušala pomagati tako s poukom kot vzori in denarnimi nagradami, vendar so bili rezultati bolj pičli. Naglo je naraščalo zadolževanje. V literaturi zato krivijo predvsem davke. Ne gre jih podcenjevati, glavni krivci pa le niso. Hujše breme so bile dote in razne premalo premišljene investicije. Po vaseh so se začeli pojavljati mali zasebni bankirji, ki so za posojeni denar zahtevali visoke obresti. Prav zaradi tega se je začelo razvijati zavarovalništvo.

Številni duhovniki so nadaljevali Pirčevo delo na nov način. Še vedno je bilo aktualno tudi sadjarstvo, vendar ne več v takem obsegu, saj so se na tem področju uveljavljale tudi šole. Za Gorenjsko bi posebej izpostavili bohinjskega župnika Janeza Mesarja v zvezi s tamkajšnjim sirarstvom. Veliko bolj pomembno pa je bilo združništvo Krekovega tipa, ki je našega kmeta dejansko rešilo pred uničenjem.

Na predvečer Pirčevega življenja so se z nastopom Taaffejeve vlade vsaj na političnem področju začele izboljševati. Žal tega ni mogoče trditi za socialne razmere, saj leta po Pirčevi smrti pomenijo začetek množičnega izseljevanja.

Pri ocenjevanju Pirčevega pomena za kmetijstvo je treba imeti pred očimi številne vidike, tako povsem načelne kot povsem praktične. Najprej ga je treba videti kot člen splošnih vladnih prizadevanj za dvig kmetijstva, ki je slonel na racionalnejši in bolj dobičkonosni rabi tal. Kmetijstvo so videli kot najkoristnejšo gospodarsko dejavnost, »ker da nar gotoviši dobičik, in je prava, prava terdna podpora države in blagostana domovine in večidel rokodeljstev in obertništev, ker po njem se prideluje veliko reči, ki jih obertniki potrebujejo, pokupijo in izdelujejo, in s tem premoženje nabirajo, ktere med kmete in druge stanove po beratii⁹ spet oddajajo, in pri vsem tem še sami bogatijo. Brez kmetije bi večidel vse to zastalo.«¹⁰ V razvoju kmetijstva je v predindustrijskem obdobju videla poglobljeno gibalno napredka na vseh področjih življenja: »Taki izdelki umnih in modrih naukov od kmetovanja (mišljena je tudi Pirčeva knjiga, op. S.G.) so vesele znamenja in priče napredovanja v kmetijskih prej zlo zanemarjenih vednostih in znanostih tudi pri nas, katerih občeno potrebo spoznajo domoljubi in umni možje, ki jih s svojo učenostjo in modrostjo razjasnjujejo in njihovo korist dokazujejo. In res, dan današnji ne more več le sama navada veljati, ampak je treba, da ljudje začno učiti se tudi v kmetijstvu z mislijo delati, in ne zmirej kakor mašine, ki jih voda ali pa sopar¹¹ žene.«¹²

Vlada je v tem pogledu zlasti na območjih, ki so podobna Gorenjski, še posebno skrbela za sadjarstvo, ki je bilo za kmeta pomembno v več pogledih. Tu je bilo kmetijstvo pri pridelavi hrane pasivno in je bil še tako minimalen napredek pri pridelavi večjih

⁹ Beretanju = trgovanju.

¹⁰ Zalokar, str. 1.

¹¹ para.

¹² Zalokar, Predgovor, n. d.

količin hrane izjemno pomemben, saj se je tako zmanjševala potreba po denarju, ki je bil za kmete največji problem. Pri širjenju sadjarstva se ni opirala zgolj na pouk v teoriji in praksi, financiranje potujočih kmetijskih učiteljev, sofinanciranje razsadnih vrtov, ampak je izdala številne predpise, ki so tistim, ki bi mlada drevesca poškodovali, grozila celo s kaznimi v obliki tepeža. To politiko so v času Ilirskih provinc nadaljevali tudi Francozi. Na eni strani naj bi se s sadjarstvom izboljšala njegova osebna prehrana, tako v raznovrstnosti kot kvaliteti, saj je bilo suho sadje pomembno tudi v mesecih, ko je zelenjave primanjkovalo. Sadjarstva se je lotil lahko tudi kmet, ki je sicer imel malo zemlje. S sadnim drevjem so zasajali zlasti travnike, kar pri košnji s koso ni bil problem, donosnost zemljišča pa se je povečala. Naši ljudje so takšne sadovnjake dolgo časa označevali z besedo vrt. Pravi zelenjavni vrtovi so se na našem podeželju v veliki meri razširili šele v dvajsetem stoletju. Doslej so skromno zelenjavo gojili na delih njiv.

Pospeševanje sadjereje je bilo povezano tudi z uvajanjem novih, boljših sadnih vrst, ki naj bi zamenjale starejše sorte, ki so bile manj primerne za raznovrstno predelavo in zlasti za prodajo. Dotedaj naj bi bolj prevladovale tiste sorte, ki so bile primernejše za mošt in eventualno sušenje, ne pa za prodajo. Možnosti zanjo niso bile zgolj lokalne, ampak so se odpirale celo izvozne perspektive, saj je bilo Sredozemlje za tovrstno sadje zelo zainteresirano. Glede na Kranjsko kot širše zaledje Trsta, dobi sadjereja bistveno večji pomen.

Kot je razvidno iz dejavnosti in pisanja Janeza Zalokarja, je bil pomen sadjarstva tudi energetski. Dotedanji srenjski gozdovi so bili v izjemno slabem stanju, saj viri označujejo drevesa zgolj kot prekle. Možnost nabave lesa v servitutnih gozdovih je bila v veliki meri omejena. Z vsakoletnim čiščenjem sadnega drevja in njegovo zamenjavo je bilo mogoče dobiti tudi ne tako nepomembne količine lesa za kurjavo, ki stiske niso reševale, so jo pa zmanjševale.

Sadjarstvo je v slovenskem kmetijstvu obdržalo izjemen pomen vse do druge svetovne vojne, zato Pirčeve dejavnosti ni mogoče ocenjevati zgolj v luči 19. stoletja. Zlasti v času med obema vojnama so z njim trgovali celo do Egipta. Poskusi kolektivizacije po njej so marsikje njegov pomen zmanjšale, saj je zaposlovalo premalo ljudi. Pomen je začel naraščati nekako v šestdesetih letih in kasneje, ko so številni kmetje in zlasti zadruga nasadili moderne nasade z nepovratnimi sredstvi. Pri tem je dobilo pravo vrednost tudi delo tistih zanesenjakov, zlasti na Štajerskem, ki so vztrajali v svojih nazorih in ponudili slovenskemu trgu našim razmeram prilagojene sorte. Novo fazo sadjarstva je mogoče videti po slovenski osamosvojitvi in v večji ekološki zavesti, ko skušajo na podlagi genskih bank nadgraditi tisto delo, ki so ga začeli Pirc in drugi v zgodnjem 19. stoletju.

SUMMARY

ECONOMIC CIRCUMSTANCES IN CARNIOLA DURING PIRC'S TIME

Stane Granda

We understand Pirc's time as the period before his leaving for America, that is between the years 1785 and 1835, and after his return to the homeland, from 1873 to 1880. In general, we can say Carniola was at Pirc's departure still just as feudal as it was already capitalist on his return. Generally, we can denote that period as one of the turning points in Slovene history. Joseph II was continuing the dismantling of feudalism that his mother started; the 1848 revolution exterminated it. The Slovene peasant, whom Pirc intended so much attention, became a free citizen.

In economic aspect and in agrarian sphere in particular this was the time of final victory of potato, corn and clover, which entered into Slovene agriculture global changes. The progressing capitalism destroyed the self-sufficiency of agriculture. True, the peasant did no more experience mass famine, the last was in the years 1816/1817, but was becoming increasingly dependent on market economy. The building of the railway Vienna-Triest and its sections destroyed the centuries old sources of income from the non-agrarian activity that were for the Slovene passive agrarian of vital significance. The iron foundry in Carniola fell in ruins. All the mentioned lead the agrarian economy to a deep crisis, which the cooperative movement - along massive emigration - was successfully solving.

The activity of Franc Pirc should be evaluated in the spirit of the time and space. We should derive from the physiocratic economic theory, which was the spine of economic principles of Joseph II and his counsellors. Care for a more profitable and successful agriculture was an official state economic policy in which especially the Agricultural societies joined and thus in theoretic and in practice fields promoted agriculture. As lords of the castles were because of social differences less successful with the task, the more important were clergymen who were easier and more frequently, and least but not last with the authority of the Church carrying out the modernisation of the countryside. Franc Pirc is consequently just one of the large group of Slovene priests of whom besides him Josip Vrtovec and Janez Zalokar impressed in Slovene historical recollection. Characteristic for the mentioned is they were not only practical but as well writers of important agrarian-technical books. A particularity of Franc Pirc is that he attempted as a missionary to transfer Slovene economic-social experience among American Indians. In that view, he presented a significant supplement to the practice of the missionary Friderik Baraga who was on the basis of experience from the homeland creating the general civilisation development of the Indians especially in the field of language.

Stane Granda, doctor of historical sciences, research advisor of the Zgodovinski inštitut Milka Kosa of the ZRC SAZU in Ljubljana.